

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет української й іноземної філології та журналістики
Кафедра англійської філології та світової літератури
імені професора Олега Мішукова**

**КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ
УЧНЯМИ ЛІЦЕЇВ АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 09-251М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізації 014.021 Англійська мова та
література
Освітньо-професійної програми «Середня
освіта (англійська мова та література)»
Ларіна Ольга Романівна

Керівник: кандидатка педагогічних наук,
доцентка Зуброва Ольга Андріївна
Рецензент: кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри галузевого перекладу та
іноземних мов Херсонського національного
технічного університету
Колкунова Вікторія Володимирівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи застосування когнітивно-комунікативного підходу у формуванні граматичної компетентності учнів ліцеїв	7
1.1. Поняття когнітивно-комунікативного підходу в методиці навчання іноземних мов	7
1.2. Складові англійськомовної граматичної компетентності учнів ліцеїв	11
РОЗДІЛ 2. Особливості навчання ліцеїстів англійського дієслова в рамках когнітивно-комунікативного підходу	20
2.1. Прогнозовані методичні труднощі в навчанні учнів ліцеїв англійського дієслова	20
2.2. Етапи формування граматичної компетентності учнів ліцеїв в рамках когнітивно-комунікативного підходу	28
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Інтеграція України в європейський освітній простір передбачає підвищення рівня володіння учнями іноземними мовами, що у свою чергу становить виклик для системи мовної освіти, стимулюючи її до конструктивних змін. У зв'язку з цим в сучасній методиці навчання іноземних мов відбувається трансформація наукових підходів до навчання з метою підвищення його результативності. Багато змін відбувається під впливом досліджень у суміжних науках, серед яких, передусім, є психологія та лінгвістика. Комбінування сучасних підходів у царині цих наукових напрямів зумовило появу когнітивно-комунікативного підходу в методиці навчання іноземних мов. Комунікативні методи навчання, активізовані когнітивним підходом, створюють передумови для інноваційного погляду на традиційні способи та прийоми навчання іноземної мови у ліцеї, посилюючи акцент на особистісному розвитку учнів.

Формування граматичної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема ліцеїв, є одним із найактуальніших завдань методики навчання іноземної мови, оскільки оволодіння граматичними навичками є необхідною умовою досягнення учнями необхідного рівня володіння іноземною мовою відповідно до Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти.

Проблеми когнітивізму в методиці навчання рідної та іноземної іноземної мови досліджували М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна, С. Ніколаєва, О. Бігич, А. Г. Рапуто та ін. Питаннями формування іншомовної граматичної компетентності учнів займалися Н. Скляренко, Л. Черноватий, Дж. Дулі, В. Еванс, А. Дж. Томсон, А. В. Мартінет, Р. Мерфі та ін. Граматичним аспектам застосування когнітивно-комунікативного підходу до навчання іноземних мов присвячено праці О. Вовк, О. Комар, О. Прохорової, Б. В. Ньюбі та ін.

Психологічні основи вивчення іноземної мови і виявлення пізнавальних труднощів учнів розроблено в дослідженнях О. Лозової, О. Вєтохова, Р. Елліса, Ш. Лоуена, К. Елдер та ін.

Актуальність роботи зумовлена недостатньою кількістю наукових досліджень, присвячених залученню нових методів і підходів до навчання учнів окремих граматичних аспектів, зокрема англійського дієслова та його категорій, а також необхідністю розробки етапів навчання та системи вправ, націлених на опанування ліцеїстами англійського дієслова з урахуванням специфіки когнітивно-комунікативного підходу, спрямованого на підвищення ефективності формування граматичної компетентності учнів.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема й зміст роботи тісно пов'язані з темою науково-дослідної роботи кафедри англійської філології та світової літератури імені професора Олега Мішукова Херсонського державного університету «Вплив лінгвальних та екстралінгвальних чинників на формування фахівця з іноземних мов у сучасному мультикультурному просторі» (номер держреєстрації 0117U003763).

Мета роботи полягає у розробці системи вправ з навчання ліцеїстів системи англійського дієслова в рамках когнітивно-комунікативного підходу.

Досягнення мети дослідження реалізується через низку **завдань**:

- 1) проаналізувати зміст і сутність когнітивно-комунікативного підходу навчання іноземних мов;
- 2) описати складові формування англійськомовної граматичної компетентності учнів ліцеїв;
- 3) визначити прогнозовані методичні труднощі в навчанні учнів ліцеїв системи англійського дієслова;

4) розробити систему вправ з формування граматичної компетентності учнів ліцеїв у рамках когнітивно-комунікативного підходу.

Об'єкт дослідження – процес навчання ліцеїстів англійської мови.

Предмет дослідження – особливості навчання учнів ліцеїв англійського дієслова в руслі когнітивно-комунікативного підходу.

У роботі застосовано ряд **методів дослідження** задля досягнення мети та розв'язання завдань: методи наукового аналізу та синтезу теоретичного матеріалу (а саме аналіз літератури за темою дослідження з галузей методики, лінгвістики та психології для обґрунтування основних теоретичних положень дослідження); метод порівняння (для аналізу компонентів когнітивного та комунікативного підходів до навчання іноземної мови); метод педагогічного спостереження (для аналізу педагогічного досвіду вчителів англійської мови з формування граматичної компетентності учнів ліцею); метод моделювання (для упорядкування системи вправ з навчання учнів ліцеїв англійського дієслова в рамках когнітивно-комунікативного підходу).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні етапів формування граматичної компетентності учнів у рамках когнітивно-комунікативного підходу та упорядкуванні відповідної системи вправ.

Практичне значення роботи полягає в можливості практичного використання розробленої системи вправ вчителями англійської мови для формування граматичної компетентності учнів ліцеїв. Окремі положення кваліфікаційної роботи можуть бути використані для написання наукових робіт студентами закладів вищої освіти педагогічних спеціальностей.

Апробація результатів дослідження. Результати проведеного дослідження обговорено на засіданнях кафедри англійської філології та світової літератури імені професора Олега Мішукова. Також положення

кваліфікаційної роботи надруковано в науковій статті «Навчання учнів ліцеїв англійського дієслова в рамках когнітивно-комунікативного підходу» («Магістерські студії», 2023 р.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ У ФОРМУВАННІ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЛЦЕЇВ

1.1. Поняття когнітивно-комунікативного підходу в методиці навчання іноземних мов

Сучасна методика навчання іноземної мови ґрунтується на застосуванні комунікативного підходу, який передбачає навчання іноземної мови як засобу спілкування. С. Ніколаєва розкриває сутність комунікативного підходу, наголошуючи, що найголовнішою його ознакою є діяльнісний характер навчання іноземної мови при якому учні вирішують конкретні навчальні завдання. Практична реалізація комунікативного підходу на уроці передбачає використання рольових ігор, проблемних ситуацій та вільного спілкування між учнями. У навчальному процесі в рамках комунікативного підходу широко використовуються ситуації спілкування, паралельно засвоюються граматичні форми та їх функції у мовленні, враховуються індивідуальні особливості учня [21, с.42].

Комунікативна методика завжди орієнтується на практичну спрямованість змісту мовної освіти та на формування умінь і навичок учнів спілкуватися в різних соціальних сферах. Основним завданням комунікативної методики навчання мови є формування комунікативно-компетентної особистості, яка володіє «всіма формами і видами мовленнєвої діяльності з метою спілкування» [24, с. 16].

Сам термін «когнітивний» у «Словнику української мови» визначено як «пізнавальний, пізнаваний, який відповідає пізнанню (когнації)» [32], а під когнітивним процесом розуміється процес

пізнання людиною навколишньої дійсності. Стосовно до навчання іноземних мов когнітивний – це той, який спирається на принцип свідомості у навчанні.

М. Пентилюк під когнітивним підходом до навчання мови розуміє «сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картини світу і певного результату створення образу світу в уяві кожного» [25, с. 5].

Когнітивно-комунікативний підхід у методиці навчання іноземної мови висуває на перший план учня як суб'єкта діяльності, при цьому сама навчальна діяльність має бути, в першу чергу, регламентована ментальними потребами учня.

Основними тезами даного методичного підходу є такі:

- у психіці кожного учня в процесі навчання формується складна багаторівнева система уявлень про іноземну мову, яка є його мовною свідомістю і розкривається в мовленні;
- процес мовотворення учня є невід'ємним від процесу його мислення, а сприйняття ним навколишньої дійсності відображається в мовленні [14].

М. Пентилюк вважає, що когнітивний підхід у мовній освіті дозволяє перемістити акценти освітнього процесу на розумовий розвиток учнів, що уможлиблюється зменшенням частки репродуктивної діяльності на уроці; моделюванням навчальних ситуацій, які підштовхують до різних видів мовленнєвої діяльності; збільшенням ролі завдань, в ході яких пояснюються події, явища, вчинки людей та пропонуються способи їх словесного відтворення [24, с. 15]. Когнітивно-комунікативний підхід дозволяє учням оволодіти певними мовними одиницями як концептами – глибинними значеннями мовних структур, що допоможе їм сформулювати низку умінь і навичок сприйняття мовної інформації та створювати

власні висловлювання адекватні комунікативній меті. Також акцентується розвиток когнітивної активності учнів та підвищення мотивації до вивчення мови.

Когнітивні навички є пізнавальним процесом, в ході якого здійснюється перцепція та усвідомлення інформації, подальше її засвоєння та перетворення у знання, які потім використовуються у житті. Пізнавальний процес часто спирається на вроджені здібності, які вдосконалюються в процесі розвитку людини. З погляду психологічних досліджень особливості когнітивного процесу кожної людини зумовлюються її психічними характеристиками, розумовими та фізичними можливостями, здатністю мозку пізнавати довколишній світ. З точки зору філософії когнітивні навички людини є сукупністю її життєвих переконань та позиції з питань у різноманітних сферах життєдіяльності. Когнітивна активність у педагогічній науці розглядається як самоорганізація та самореалізація учня в динамічному процесі пізнання. З метою активізації когнітивної активності учнів педагог має будувати індивідуальну освітню траєкторію учня, допомагаючи йому розкрити власну креативність.

При правильному підході до навчання іншомовні когнітивні навички вдосконалюються в процесі навчання усіх видів мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, аудіювання, письма; а також в ході формування лексичної та граматичної компетентності учнів. Когнітивний підхід до навчання іноземної мови передбачає обов'язкове врахування відмінностей у характері мислення представників різних мов. Це дозволяє учням усвідомлено підходити до засвоєння мовних явищ з погляду національних особливостей та краще розуміти труднощі, що виникають при оволодінні мовними матеріалом, а вчителю дозволяє більш ефективно організувати процес навчання.

Застосування когнітивно-комунікативного підходу для формування лексичної компетентності учнів допомагає їм утримувати

лексичну інформацію в оперативній та довготривалій пам'яті шляхом утворення концептуальних образів лексичних одиниць, прогнозувати лексичний матеріал при побудові власних висловлювань, доказово аргументувати думку, виділяти у лексичному матеріалі необхідні для запам'ятовування узагальнюючі ознаки, висловлюватися логічно та грамотно.

Когнітивно-комунікативний аспект навчання граматики ґрунтується на тісному взаємозв'язку комунікативного та когнітивного, оскільки знання передаються при комунікації, при цьому відбувається накопичення граматичних зразків у пам'яті учнів, систематизація граматичного матеріалу, що у свою чергу сприятливо впливає на пізнавальну діяльність. У цьому вся також виражена когнітивна функція мови. Граматичний аспект навчання іноземної мови надає учням розуміння про те, що таке мова і яким чином вона функціонує як комунікативна система. Вивчаючи граматичні явища і виконуючи вправи, учні пов'язують граматичні знання та власний досвід. З цього випливає, що не слід розділяти граматику та комунікацію. І чим активніше та ефективніше працюють когнітивні процеси, тим успішніше йтиме процес навчання.

Комунікативно-пізнавальний підхід до процесу набуття нових знань передбачає особистісно-орієнтоване навчання, індивідуалізовані методи, прийоми та технології навчання. Когнітивно-комунікативний підхід виник і розвивається шляхом поєднання психології, лінгвістики та методики навчання. Вивчення іноземної мови у рамках когнітивно-комунікативного підходу обумовлено сучасними вимогами до навчального процесу відповідно до психічних особливостей та когнітивних уподобань учнів, для розвитку у них адекватного уявлення про систему мови, що вивчається, та вміння спілкуватися іноземною мовою. Комунікативно-пізнавальний підхід до навчання підвищує інтерес учнів до вивчення англійської мови, оскільки він ґрунтується на

врахуванні комунікативних потреб учнів та закономірностей процесу пізнання. Когнітивний підхід до вивчення іноземної мови сприяє накопиченню та регулюванню теоретичних лінгвокультурних знань, розвитку пізнавальних здібностей учня.

Отже, комунікативний підхід передбачає навчання іноземної мови як засобу спілкування та орієнтується на практичну спрямованість змісту мовної освіти на формування умінь і навичок учнів спілкуватися в різних соціальних сферах. Когнітивний підхід у методиці навчання визначається як сукупність способів опанування мовних одиниць як основи пізнання і формування концептуальної та мовної картини світу в уяві учня. Когнітивно-комунікативний підхід виник і розвивається шляхом поєднання психології, лінгвістики та методики навчання. Когнітивно-комунікативний підхід у методиці навчання іноземної мови висуває на перший план учня як суб'єкта діяльності, а зміст навчальної діяльності має зумовлюватися ментальними потребами учня. Когнітивні навички є пізнавальним процесом, в ході якого здійснюється перцепція та усвідомлення інформації, подальше її засвоєння та перетворення у знання, які потім використовуються у житті.

1.2. Складові англійськомовної граматичної компетентності учнів ліцеїв

Мета навчання іноземної мови у закладах загальної середньої освіти – формування в учнів іншомовної комунікативної компетентності – «здатності і готовності індивіда здійснювати іншомовне міжкультурне спілкування з носіями мови у межах, заданих програмою» [18, с. 64]. За шкалою, затвердженою Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти, іншомовна комунікативна компетентність випускника закладу загальної середньої освіти має відповідати рівню B1 / B2.

Комунікативна компетентність є комплексним поняттям та інтегрує різноманітні види компетентностей, які дозволяють успішно здійснювати процес спілкування: мовну, мовленнєву, навчальну, соціокультурну, дискурсивну, стратегічну, когнітивну компетентності [19, с. 99].

У розрізі навчання граматики виняткова роль надається саме мовній компетентності, яка визначається як «здатність розуміти і продукувати необмежену кількість правильних у мовному відношенні речень за допомогою засвоєних мовних знаків і правил їх поєднання, конструювати граматично правильні форми й синтаксичні побудови, а також розуміти смислові відрізки в мовленні, організовані відповідно до існуючих норм мови, та використовувати їх у тому значенні, в якому вони вживаються носіями мови» [19, с. 99].

Одним із показників сформованості мовної компетентності виступає достатній рівень умінь і навичок у таких сферах: порівняння та зіставлення граматичних явищ рідної та іноземної мов, узагальнення мовних зразків і користування ними в мовленні, визначення взаємозв'язків між граматичними формами, а також прогнозування можливих труднощів у використанні граматичних явищ в мовленні. Граматична компетентність є важливим компонентом мовної компетентності, і її формуванню в освітньому процесі з іноземної мови має бути приділено достатньо уваги.

Грамматика – це «будова і форми слова, речення і словосполучення певної мови або групи мов» [32]. Д. Крістал надає таке визначення: «граматика – це вивчення всіх контрастів значень, які можна реалізувати в рамках одного речення» [38, с. 161]. У вимірі методики навчання іноземних мов грамматика є предметом, за допомогою якого навчають учнів правил будови мови. У програмі з іноземних мов для закладів загальної середньої освіти грамматика не виділена в окремий предмет, а вивчається в рамках предмету «Іноземна мова».

Слід розрізняти поняття лінгвістичної та педагогічної граматики, які не є тотожними. Якщо в лінгвістичній граматиці матеріал зорганізується в систему шляхом лінійного упорядкування елементів, то в педагогічній граматиці превалює циклічна й концентрична організація матеріалу, причому весь матеріал добирається виключно ґрунтуючись на принципах вживаності, нормативності, а також відповідності реальним потребам спілкування.

Набуття граматичної компетентності з іноземної мови передбачає не тільки знання правил граматичного устрою іноземної мови, а насамперед практичне володіння граматичними явищами мови, яка вивчається, уміння користуватися ними в розмовному й писемному мовленні та розуміти при аудіюванні та читанні.

У «Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти» зазначено, що граматична компетентність – це «здатність розуміти й виражати смисл мовлення та породжувати і розпізнавати фрази, побудовані за певними принципами» [9, с. 112–113].

За С. Ніколаєвою граматична компетентність – це «здатність людини до коректного граматичного оформлення своїх усних і писемних висловлювань та розуміння граматичного оформлення мовлення інших, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок і знань та граматичної усвідомленості» [17, с. 234]. Тож вчена виділяє три основні компоненти граматичної компетентності: граматичні навички, знання і граматична усвідомленість.

О. Вовк, дотримуючись в цілому схожій позиції, розгалужує структуру граматичної компетентності, стверджуючи, що граматична компетентність є системним утворенням, яке органічно вбудовано в загальну комунікативну компетентність, і включає низку компонентів:

– системні знання різних аспектів мови: лексики, морфології, синтаксису, фонетичного устрою та орфографії для того, щоб розуміти

іншомовне мовлення та будувати власні зв'язні висловлювання іноземною мовою;

– уміння та навички, пов'язані з осмисленим використанням різнопланових граматичних явищ і категорій;

– уміння та навички правильного використання граматичних явищ у мовленні з урахуванням ситуації спілкування для вирішення певних комунікативних задач, що стоять перед людиною [4, с. 30].

Особливе місце в граматичній компетентності належить граматичним навичкам, оскільки, по-перше, вони є її фундаментом, а по-друге, надбання навичок вимагає тривалого часу.

Навичка є умінням, набутим шляхом вправ та досвіду. Граматичні навички характеризуються автоматизованістю, гнучкістю та стійкістю, причому важливим є те, що вони мають поетапне формування [17, с. 239]. Усі граматичні навички розподіляється на два види – рецептивні та репродуктивні граматичні навички.

Рецептивні граматичні навички забезпечують успішність аудіювання та читання, а репродуктивні – говоріння та письма. Рецептивні граматичні навички використовуються для виділення, впізнавання та розуміння певних граматичних структур під час аудіювання чи читання. Репродуктивні граматичні навички потрібні для самостійного, автоматизованого використання граматичної моделі в усному або писемному мовленні. Граматичні навички є неодмінним компонентом усіх видів мовленнєвої діяльності.

Граматичні навички також можна розподілити на морфологічні та синтаксичні. Сформовані морфологічні граматичні навички відповідають за правильне, автоматизоване вживання лексичних одиниць в правильній граматичній формі; синтаксичні граматичні навички забезпечують правильну, автоматизовану побудову речень.

Формування граматичної компетентності учнів на уроках англійської мови відбувається шляхом використання системи вправ

різних видів, що відповідають рівню знань і умінь учнів та програмі навчання. Доцільна система вправ повинна мати такі змістовні характеристики:

- вправи мають відповідати типам навичок і вмінь, які треба сформувати в учня;
- усі вправи в системі мають бути послідовно розташовані з урахуванням логіки освітнього процесу;
- система вправ має бути органічною складовою освітнього процесу і враховувати співвідношення всіх його компонентів;
- вправи мають виконуватися систематично і регулярно;
- у системі вправ різні види мовленнєвої діяльності мають бути взаємопов'язані [35, с.75].

Вправи, які вчитель залучає для формування граматичної компетентності учнів, мають бути різноплановими, які максимально сприятимуть підвищенню ефективності навчання. Вправи можуть класифікуватися за такими критеріями:

- за типом реалізації: усні або письмові;
- за мовами, які залучені: одномовні або двомовні;
- за функціональною складовою: тренувальні та контрольні;
- за місцем виконання: класні або домашні.

Для створення системи вправ для формування граматичної компетентності учнів слід залучати вправи різних видів. Основними типами вправ для роботи з граматичним матеріалом можуть бути такі:

1. Вправи, спрямовані на обмін інформацією (її сприймання або передачу):

- рецептивні вправи – вправи на впізнання певного граматичного зразка, його диференціацію або вибір зразка керуючись контекстом;
- репродуктивні вправи – вправи на відтворення слова, речення або цілого тексту зі змінами;

- рецептивно-репродуктивні вправи – вправи на імітацію, підстановку або трансформацію граматичних зразків;
- продуктивні вправи – вправи самостійне створення усного або писемного висловлювання;
- рецептивно-продуктивні вправи – вправи на сприйняття інформації з її подальшою повною або частковою репродукцією.

2. Вправи, націлені на комунікативність:

- комунікативні вправи – організоване на уроці англійськомовне спілкування між учнями;
- умовно-комунікативні вправи – мовленнєва діяльність учнів на уроці у ситуативних умовах;
- різноманітні некомунікативні вправи – вправи, в яких учні реалізують дії з мовним матеріалом, але поза мовленнєвою ситуацією, концентруючи увагу не на змісті, а на граматичній формі [36].

Організація навчання граматичного матеріалу в закладі загальної середньої освіти керується поняттям граматичного мінімуму, який розподіляється на активний і пасивний. Граматичний мінімум – це встановлення переліку граматичних явищ певної мови, який є необхідним і достатнім для оволодіння мовою в межах певного курсу англійської мови з урахуванням рівня, що мають досягти учні по його закінченню.

Активний граматичний мінімум відбирається за певними принципами:

- принципом зразковості, який допомагає відібрати граматичні явища з урахуванням в тому числі й словникового мінімуму;
- принцип вилучення зустрічних асоціацій, який дозволяє включення до граматичного мінімуму тільки таких явищ, які містять певну диференційну ознаку;

– принцип вилучення синонімів, який дозволяє додавання до активного мінімуму тільки одного із синонімічних явищ [28].

Оволодіння граматичними явищами, які входять до пасивного мінімуму, передбачає формування вміння розпізнавання їх у тексті за зверхніми ознаками та співвіднесення зі значенням. Оволодіння ж граматичними навичками з активного мінімуму передбачає цілу низку вмінь і навичок: це і вміння розпізнавати явище в контексті, і використання у власному мовленні з урахуванням комунікативної ситуації.

У «Навчальній програмі з іноземних мов (англійська мова)» вказано, що вивчення граматики не є метою навчання, тому граматичний матеріал не винесено в окремі теми, однак сформованість граматичної компетентності є необхідною умовою досягнення рівня володіння англійською мовою, зазначеним в нормативних документах. Граматичний матеріал входить до складу мовного інвентарю і для 10-11 класів ліцеїв, в яких англійська мова вивчається поглиблено, і включає різноманітні аспекти. У ракурсі нашого дослідження узагальнимо граматичний інвентар, затверджений програмою, який включає аспекти, пов'язані з системою англійського дієслова:

– усі видо-часові форми дієслова в активному та пасивному стані та їх зіставлення (*comparison of common past and future forms, Present and Past Perfect Continuous in common situations*),

– дієслова в умовному способі (*first, second and third-type conditionals*),

– узгодження часів та непряма мова (*sequence of tenses, reported speech with changed tenses, reported questions*),

– модальні дієслова (*may/might' for likelihood*) [20].

Важливим аспектом формування граматичної компетентності є добір і організація навчального матеріалу. Насамперед, граматичний матеріал міститься в підручниках, які вчитель-методист обирає серед

запропонованих Міністерством освіти та науки. Окрім цього, на сприймання та засвоєння програмного матеріалу впливає спосіб введення граматичного матеріалу, обраний учителем.

С. Ніколаєва пропонує поділ типів навчальної інформації граматичного спрямування на такі:

- правила – положення констатувального характеру (описові правила) або рекомендації щодо того, як досягти мети (правила-інструкції);
- мовленнєві зразки – типові одиниці мовлення, які можуть слугувати прикладом для побудови подібних зразків;
- моделі – спрощені граматичні форми, що демонструють властивості одиниць мовлення та відносини між їх елементами;
- схеми – графічні зображення одиниць мовлення, включаючи їх різноманітні граматичні форми;
- таблиці – узагальнюючі зображення граматичних явищ;
- когнітивні метафори – ментальні операції, що виражають і формують нові поняття, дозволяють учням досягнути сутність граматичних явищ та повніше їх зрозуміти [17, с. 234].

У рамках когнітивно-комунікативного підходу потребує більш детального розгляду поняття когнітивної метафори. І. Воловенко стверджує, що застосування метафори в освітньому процесі сприяє узагальненню навчального матеріалу та активізації когнітивної діяльності учнів. Когнітивна метафора сприяє встановленню зв'язку між раніше засвоєними та новими темами, поєднуючи їх в систему за допомогою образів; полегшує сприйняття нової інформації; надає учням можливості вибудувати у свідомості образи певних явищ. Метафора розглядається вченою як засіб рефлексії, оскільки саме вона є найефективнішим засобом розуміння змісту будь-якого тексту або навчального матеріалу [5].

Когнітивні метафори, що використовуються в освітньому процесі, можуть бути двох різновидів – вербальними і невербальними (візуальними). За допомогою влучної вербальної метафори учитель актуалізує знання та досвід учнів, стимулюючи їх до сполучення життєвих уявлень з мовними явищами. Візуальна метафора є графічною організацією навчального матеріалу, що передбачає використання зображення певного об'єкта, який можна легко впізнати, задля спрощення розуміння та використання асоціацій, викликаних цим зображенням [44].

Отже, граматична компетентність є складовою частиною мовної компетентності, яка, в свою чергу, виступає одним із ключових компонентів комунікативної компетентності, досягнення якої є основною метою мовної освіти. За С. Ніколаєвою граматична компетентність є спроможністю людини граматично коректно оформлювати усні та писемні висловлювання, а також та розуміти граматичне оформлене мовлення інших людей. В основі граматичної компетентності лежать граматичні навички, знання і граматична усвідомленість. Рецептивні граматичні навички забезпечують успішність аудіювання та читання, а репродуктивні – говоріння та письма. Граматичні вправи є спрямованими на обмін інформацією (її сприймання або передачу) або на комунікативність. Граматичний матеріал упорядковується в рамках активного та пасивного граматичного мінімуму. Граматичний інвентар, затверджений програмою, включає такі аспекти, пов'язані з системою англійського дієслова: усі видо-часові форми дієслова в активному та пасивному стані та їх зіставлення, дієслова в умовному способі, узгодження часів та непряма мова, модальні дієслова. Навчальна інформація з граматики подається учням у вигляді правил, мовленнєвих зразків, моделей, схем таблиць або когнітивних метафор (вербальних і візуальних).

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ЛІЦЕЇСТІВ АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА В РАМКАХ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ

2.1. Прогнозовані методичні труднощі в навчанні учнів ліцеїв англійського дієслова

Підвищення ефективності засвоєння учнями англійського дієслова потребує глибокого розуміння вчителем мисленнєвих процесів, які відбуваються, коли учень набуває граматичних навичок і бере участь у процесі породження висловлювання; це уможлиблюється завдяки когнітивному погляду на навчання іноземної мови. У процесі опанування іноземною мовою в мозку учня формується низка різноманітних концептів, серед яких значне місце посідають концепти граматичних значень. Когнітивно-комунікативний підхід до навчання англійської мови дозволяє дослідити оволодіння учнями певними граматичними навичками з різних точок зору: прагматичної, дискурсивної, контекстної, психологічної та когнітивної.

Процес породження висловлювання в спрощеному вигляді може бути представлений у вигляді такої послідовності: комунікативна мета висловлювання → лексичні/граматичні поняття → форма. Мовець при цьому діє в рамках заданого контексту. Цей процес можна аналізувати з різних позицій: з комунікативної точки зору виділення етапів допомагає забезпечити систематичну категоризацію різних елементів спілкування; з когнітивної точки зору членування процесу породження висловлювання дозволяє пояснити, як саме кожен етап обробляється людським розумом [43].

Н. Складенко вважає, що для попередження труднощів у формуванні граматичної компетентності важливу роль грає систематичне повторення раніше вивченого граматичного матеріалу [30], а О. Вєтохов акцентує на необхідності приділення особливої уваги довільному запам'ятовуванню, яке запобігає забуванню граматичного матеріалу та руйнації системи граматичних знань [2].

Плануючи освітній процес, учитель має прогнозувати типові граматичні помилки, які можуть виникнути в учнів у ході диференціації або використання граматичних одиниць у всіх видах мовленнєвої діяльності.

Проаналізуємо, які саме типові граматичні помилки учнів у вживанні англійського дієслова виділяють учені-методисти. Так, С. Гапонова визначає такі типові помилки [6]:

- порушення правил використання часів дієслова;
- помилки в утворенні часових форм дієслова;
- неправильний порядок слів у реченні;
- невірне вживання інфінітиву там, де має вживатися герундій;
- невірне вживання інфінітиву там, де має вживатися умовний спосіб дієслова;
- порушення правил вживання словоформ неправильних дієслів.

Переважаюча кількість методистів сходяться на думці, що найбільша кількість граматичних помилок учнів припадає на вживання видо-часових форм дієслова. Основними типовими помилками є такі:

- неправильне вживання дієслів стану (*Stative Verbs*) у формі *Continuous* (*I am liking* замість *I like*);
- помилки в розмежуванні дієслів неозначеного та тривалого виду (*I have a dinner now* замість *I am having a dinner now*);

– вживання *Future Indefinite* замість *Present Indefinite* в підрядних реченнях часу та умови після *when, if* (*I'll explain it to you when I'll be home* замість *I'll explain it to you when I am home*);

– вживання *Present Continuous* замість *Present Perfect Continuous*, для вираження дії яка почалася в минулому і все ще триває в момент мовлення (*I am studying English for 5 years* замість *I have been studying English for 5 years*);

– вживання *Past Continuous* замість *Present Perfect Continuous* для вираження тривалої дії, яка закінчилася безпосередньо перед моментом мовлення (*My shirt is dirty. I was fixing the car* замість *I have been fixing the car*);

– вживання *Past Indefinite* замість *Past Continuous* для вираження тривалої дії, що відбувалася в минулому у певний момент і перервалася іншою дією (*I played with my sister when you called me* замість *I was playing with my sister when you called me*);

– вживання *Future Indefinite* замість *Present Continuous* для вираження дії, яка запланована у майбутньому (*We'll have a school cup championship next Friday* замість *We are having a school cup championship next Friday*).

У процесі опанування учнями системою англійського дієслова великий обсяг інформації щодо правил вживання вищо-часових форм ускладнює розуміння. Адекватний вибір потрібної граматичної форми ускладнюється тим, що до уваги треба брати контекст та наявну комунікативну ситуацію. Саме тому учні роблять помилки при виборі дієслівної форми, незважаючи на те, що було приділено час для виконання граматичних вправ. Необхідність робити швидкий вибір вищо-часової форми дієслова провокує ще більшу кількість помилок. Труднощі, пов'язані з опануванням вищо-часових форм дієслова в україномовних учнів, зумовлені відмінністю граматичної структури англійської та української мов. Українська мова оперує трьома часовими

формами дієслова – теперішньою, минулою та майбутньою, тоді як в англійській мові представлено шістнадцять видо-часових форм. В українській мові також є категорія виду дієслова – доконаний і недоконаний вид, але зазвичай цей факт не полегшує розуміння розмаїття видових форм англійського дієслова – неозначеного (*Simple*), продовженого (*Continuous*) та доконаного (*Perfect*) виду.

Нам видається важливим у контексті когнітивно-комунікативного підходу, по-перше, сформулювати в учнів певні концептуальні уявлення про систему англійського дієслова, а по-друге, здійснювати зіставлення рідної та англійської мови, щоб покращити рівень граматичного усвідомлення учнів. Знайомлячись із новим часом англійського дієслова, учень має розуміти особливості перекладу українською мовою, щоб краще усвідомити зміст висловлювання.

Вивчення видо-часових форм англійського дієслова в основній і старшій школі відбувається поступово з урахуванням принципів концентричності та циклічності подачі граматичного матеріалу. Перший час, який опановують учні ще в молодшій школі – це Present Simple, поступово знайомлячись і з іншими видо-часовими формами, і в 10-11 класах концентруються здебільшого на узагальненні матеріалу, вивченні складних форм – *Present Perfect* та *Present Perfect Continuous*, а також на узгодженні часів у реченні. Труднощі в опануванні системи англійського дієслова можуть мати як загальний, так і індивідуальний характер. У залежності від мовних здібностей та психотипу деякі учні намагаються запам'ятати одне загальне правило вживання певного часу, ігноруючи різноманітність випадків його вживання; інші учні заглиблюються в нюанси окремих випадків вживання часу, не представляючи загальної картини. Отже вчитель має враховувати як труднощі, зумовлені типологічними розбіжностями між рідною та англійською мовами, так і індивідуальними особливостями учнів як суб'єктів освітнього процесу.

Розглянемо детально особливості видо-часових форм англійського дієслова, які впливають на ефективність набуття учнями граматичних навичок. З лінгвістичної точки зору в англійській мові всього два часи – теперішній і минулий, однак з позиції методики такий розподіл навряд чи буде корисним, оскільки учні мають набути навичок практичного володіння всіма граматичними видо-часовими формами дієслова. Отже, зупинимось на практичному підході, згідно з яким в англійській мові 12 часів (або 16, якщо враховувати дієслівні форми *Future in the Past*).

Форма *Present Simple / Indefinite* (теперішній неозначений час) описує звичайні, багаторазово повторювані дії, у той час як форма *Present Continuous* (теперішній продовжений час) зазвичай описує дію, що відбувається в момент мовлення. Складність часто полягає в розрізненні учнями цих двох форм, оскільки в українській цієї різниці не існує. Для полегшення усвідомлення учнями даного аспекту, необхідно пояснити, що дія *Continuous* – це така дія, яка відбувається на момент мовлення. Можна залучити й когнітивну метафору – показати, що це дія, яку ми можемо спостерігати на власні очі і зафіксувати на камеру або смартфон. Так само і дія в *Past Continuous* (минулий продовжений час) відбувалася в той момент, коли ми самі мали змогу спостерігати за нею.

Present Perfect (теперішній доконаний час) використовується для передачі дії, яка відбулася в минулому (частіше нещодавно), але її результат можна побачити або відчувати у теперішньому часі. Теперішній доконаний час англійського дієслова є граматичною формою, яка викликає багато складнощів в учнів. В опануванні даної видо-часової форми особливої актуальності набуває зіставлення з різною мовою, оскільки в українській мові закінчена дія завжди виражається дієсловом у минулому часі, а не в теперішньому, як в англійській. Не менш важливим є зіставлення *Present Perfect* з іншими видо-часовими

формами англійського дієслова, щоб сформувати в учнів усвідомлення щодо адекватного їх вживання.

Граматичні форми *Perfect* англійського дієслова вказують на дію, яка відбулася в минулому, але без вказівки на точний час. Отже, акцент зміщено саме на той факт, що дія відбулася, а ніяк не на час її виконання. Важливий результат, який існує на певний момент часу, а цей час може бути як у теперішньому (*Present Perfect*), і в минулому (*Past Perfect*) й у майбутньому (*Future Perfect*).

Зіставлення та узагальнення граматичного матеріалу є важливими аспектами формування в учнів навичок усвідомленого вживання форм англійського дієслова. При цьому важливо навчати як окремих аспектів (наприклад, окремої видо-часової форми *Present Perfect*), так і граматики як системи, коли учень усвідомлює єдині принципи побудови граматичних форм (наприклад, спільне у всіх формах групи *Perfect*). З метою систематизації граматичних знань доцільно залучати до освітнього процесу когнітивні метафори, які шляхом асоціацій допоможуть у побудові в учнів певних граматичних концептів, особливо тих понять, яким немає аналогів в рідній мові (наприклад, концепт *Perfect*).

Вживання видо-часових форм групи *Perfect* неможливо пояснити україномовним учням, використовуючи лише один мовленнєвий зразок або правило, хоча починати рекомендується з простих прикладів вживання, які легше усвідомити. Наприклад, *I have broken the plate.* – *Я розбила тарілку.* Дія вже відбулася, але у даний момент важливий саме результат дії, тому що тарілки немає і на підлозі лежать уламки. В українській мові дієслово доконаного виду (розбив) асоціюється виключно з формою минулого часу, а поєднання минулої дії та її результату в теперішньому часі неможливе. Саме тому для учнів процес усвідомлення цього часу дієслова є складним, адже всі події,

вчинені в минулому, учні співвідносять з минулим часом дієслова, а не з теперішнім.

Полегшити процес усвідомлення учнями особливостей вживання видо-часових форм групи *Perfect* можна шляхом зіставлення їх із українським дієприкметником: *Я розбив вазу* (дія виражена дієсловом в минулому часі). – *Ваза розбита* (результат дії виражено дієприкметником).

Часто складнощі виникають при виборі між *Past Simple* та *Present Perfect*. Слід наголошувати учням, що обираючи між цими формами, ми враховуємо не закінченість самої дії, а завершеність періоду часу, коли здійснювалася дана дія. Дія *Past Simple* відбулася у завершений період часу, тоді як *Present Perfect* – це дія, яка відбулася у незавершений період часу. Наприклад:

Yesterday I met my school friends. – Вчора – це завершений період часу, тому треба вживати *Past Simple*.

Today I have met my school friends. Сьогодні – це незакінчений період часу, тому треба вживати *Present Perfect*.

У випадках, коли в реченнях не вказується період часу, учні мають отримати цю інформацію з контексту, оскільки саме дієслівна форма вказує, чи завершений описаний в реченні період часу.

Наступною типовою помилкою україномовних учнів є опущення дієслова *to be* у стверджувальному реченні, оскільки в українській мові воно не вживається в подібних контекстах, наприклад:

They are at school now. – Вони зараз у школі.

Відмінностями граматичної побудови речення викликана і наступна типова помилка – опущення допоміжних дієслів *do / does / did*, тощо у питальних і заперечних реченнях видо-часових форм групи *Simple*. В українській мові відсутнє допоміжне дієслово:

He does not like the idea. – Йому не подобається ідея.

Do you like this idea? – Тобі подобається ця ідея?

У процесі навчання англійської мови вчитель допомагає учням зрозуміти суттєві розбіжності між англійською та українською мовами, зумовлені їх ознаками як мов аналітичного та синтетичного складу відповідно. Однією із найсуттєвіших відмінностей є порядок слів у реченні, який в англійській мові є фіксованим, і може бути прямим чи зворотнім у різних типах речень. Для усвідомлення учнями порядку слів в англійському реченні рекомендовано використовувати візуальні метафори (наприклад, зображення речення у вигляді поїзда) або таблиці.

Інша типова помилка у вживанні дієслівних форм – опущення суфіксу *-s / -es* дієслова у третій особі однині в *Present Simple*. Ця дієслівна форма є рудиментарною для англійської мови як мови аналітичного складу і потребує автоматизації мовленнєвих дій учня, яка може набуття виключно шляхом багаторазового тренування граматичної навички, наприклад:

He plays the violin at the concerts.

Узгодження часів, яке вивчається здебільшого в старших класах, часто викликає питання в учнів, що теж пов'язано в розбіжностях між англійською та українською мовами. Окремим випадком правила узгодження часів є непряма мова, для усвідомлення якої учні мають зрозуміти певні логічні схеми мислення. Українською мовою ми перефразуємо пряму мову в непряму таким чином:

Я сказав: «Я йду до школи». – Я сказав, що йду до школи.

В обох речення вжито дієслова в однакових часових формах: у першій частині речення – минулий час, у другій – теперішній час.

В англійській мові це буде вважатися помилковим, оскільки в непрякій мові усі дієслова мають узгоджуватися в часі з дієсловом в головному реченні, наприклад:

He said: “I am going home”. – He said he was going home.

Якщо дієслово в головному реченні вжито у минулому часі, то дієслово в підрядному реченні не може стояти в теперішньому часі, його

треба «відсунути» в минулий час. Для полегшення сприйняття цього матеріалу учнями окрім традиційного пояснення можна використати вербальну метафору – один крок назад, яка сформує образ граматичного явища (дієслово в підрядному реченні відступає на один крок назад, у минуле).

Отже, учням-старшокласникам важливо допомогти з узагальненням матеріалу, пов'язаного із системою англійського дієслова та показати основні моделі та загальні принципи побудови граматичної системи. З психологічної точки зору ефективності процесу навчання сприятиме створення позитивної атмосфери, подолання побоювання помилок, індивідуальна освітня траєкторія опанування матеріалу для кожного учня. Основні труднощі учнів в опануванні граматичного матеріалу пов'язані з системою англійського дієслова, зокрема його видо-часовими формами. Серед основних типових граматичних помилок учнів є порушення правил використання часів дієслова та помилки в утворенні часових форм дієслова; неправильний порядок слів у реченні; невірне вживання інфінітиву та герундію; порушення правил вживання словоформ неправильних дієслів.

2.2. Етапи формування граматичної компетентності учнів ліцеїв в рамках когнітивно-комунікативного підходу

Плануючи уроки та розробляючи завдання в рамках когнітивно-комунікативного підходу, маємо брати до уваги два критерії:

- комунікативний критерій – наскільки завдання, що сприяють розвитку граматичних навичок, імітують умови реального спілкування;
- когнітивний критерій – якою мірою дібрані завдання активізують в учнів когнітивні процеси і таким чином сприяють досягненню загальних цілей вивчення граматики [43].

Комунікативний критерій превалює у питанні добору та використання граматичних вправ і завдань, а когнітивний – регулює процес структурування уроку та розподілення завдань і вправ згідно з певними етапами уроку, на яких ця діяльність може бути найбільш корисною та ефективною.

Певним чином когнітивну концепцію етапів навчання можна порівняти з етапами навчання, запропонованими традиційним підходом до навчання граматики: введення матеріалу – практика – використання в мовленні (*PPP – presentation, practice, production*). Однак, когнітивний підхід розглядає етапи з точки зору учня та зосереджується на ментальних операціях, які відбуваються в мозку на кожному етапі для засвоєння граматичного матеріалу. Згідно з когнітивним підходом етапи навчання граматики є такими:

- 1) введення граматичного матеріалу (*input*);
- 2) усвідомлення (*awareness*);
- 3) концептуалізація (*conceptualisation*);
- 4) процесуалізація (*proceduralisation*);
- 5) мовлення (*performance*) [43].

1. На вступному етапі вчитель вводить в контексті (тексті) граматичні зразки, демонструючи студентам їх використання в мовленні. Під час цього етапу учні можуть усвідомити певні ключові поняття – інформацію про контекст, яка є важливою для розуміння нових граматичних зразків. Хоча введення нового граматичного матеріалу є основою першого етапу, в рамках когнітивно-комунікативного підходу маємо враховувати ряд мовних і когнітивних ресурсів, які залучаються учнями для сприйняття нового матеріалу.

Працюючи на уроці над аспектом граматики, важливо, щоб граматичний матеріал органічно вписувався в тематику занять. Наприклад, в 10 класі ліцею граматичний матеріал *Past Perfect Tense* та

узгодження часів дієслова вивчається одночасно з темою «Засоби масової інформації» та підтемою «Безпечний Інтернет та соціальні мережі». Для введення граматичної теми обираємо ключові дієслова в межах лексичного інвентарю: *report, watch, listen, discuss, read, publish, broadcast, share, write, inform, express, follow, subscribe, comment, edit*. На основі цих дієслів складаємо текст, що містить як дієслова у видо-часових формах, знайомих учням, так і у формі *Past Perfect*, яка є новою. Бажано, щоб текст містив певний інтерес, загадку, що створює потенціал для подальшої роботи з ним. Наведемо приклад тексту для введення граматичного матеріалу з *Past Perfect* в контексті, згенерованого на платформі Twee (<https://app.twee.com/>) [47]:

*One day, a 15-year-old girl received a scary message on her social media account and wondered who **had written** it. She decided to investigate and began to follow the clues that were left behind.*

*As she delved deeper into the mystery, she discovered an ancient puzzle someone **had hidden** away for centuries. She was amazed by what she **had found**, and she knew that she had to share it with the world. She shared the information she **had found** online so that others could learn about the puzzle too.*

*She wrote a detailed report about her investigation and included all of the clues that she **had uncovered**. To her surprise, her report quickly gained attention and people from all over the world began to discuss it in online forums.*

*The girl was thrilled to see that her work **had made** such an impact, and she continued to follow the conversation that was happening online. In the end, the girl realized that her curiosity and determination **had led** her to discover something truly remarkable.*

Дієслова у формах, знайомих учням, підкреслено в тексті, а дієслова в новій формі *Past Perfect* виділено жирним шрифтом, що

акцентує увагу учнів. На цьому етапі важливо впевнитися, що учні знають значення всіх ключових дієслів.

2. На етапі усвідомлення новий граматичний матеріал входить у свідомість учнів, які вивільняють певну розумову енергію для обробки інформації. При традиційному підході до навчання іноземної мови цей етап розглядають як частину вступного етапу; когнітивний підхід акцентує на важливості цього етапу, на якому відбувається активна взаємодія з учнями. Учитель обов'язково залучає ілюстрації, когнітивні метафори та зіставлення нового граматичного зразку з рідною мовою, щоб активізувати когнітивну діяльність учнів. Учнім надаються не готові правила, а можливість вивести правила самостійно, виходячи з матеріалу, який надав учитель.

На цьому етапі вчитель обговорює з учнями загальний зміст тексту та концентрує їх увагу на виділених дієсловах, стимулюючи їх робити припущення щодо того, що означає нова граматична форма та чому має використовуватися саме в таких граматичних контекстах. Важливо використовувати знайому учням лексику, щоб вони могли зосередити увагу саме на граматичній формі, а не на змісті. Після пред'явлення контексту, переходимо до обговорення граматичних характеристик тексту, концентруючись на реченнях з *Past Perfect*:

*The girl wondered who **had written** the letter. – Дівчині стало цікаво, хто написав листа.*

Завдання вчителя не надати готове правило, а стимулювати учнів до висування власних гіпотез. Наприклад, зображення дібране до речення, може підштовхнути учнів до правильних логічних висновків:

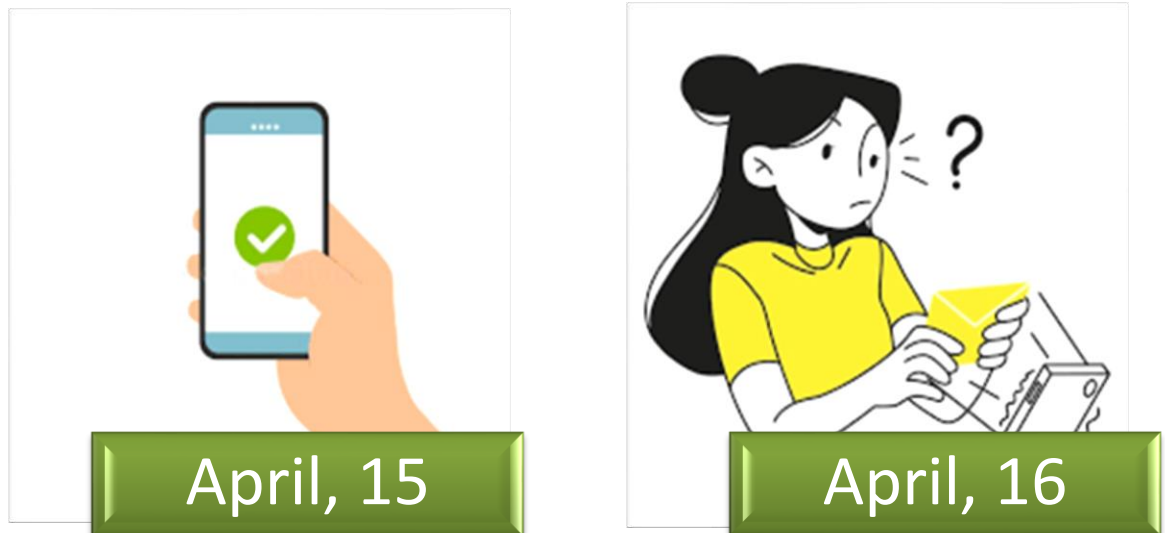

Рис. 2.1. Ілюстрація до речення
The girl wondered who had written the letter.

За допомогою мовного зразка та ілюстрації учні роблять висновок про те, що дії, описані в мовленнєвому зразку, відбулися в різні моменти в минулому. Одна дія (*had written*) відбулася раніше, а інша (*wondered*) – пізніше, отже *Past Perfect* вказує на дію, що відбулася раніше.

Можна унаочнити граматичний матеріал і за допомогою часової прямої (*timeline*), яка теж спрощує сприйняття того факту, що українською обидві дії виражено дієсловами в минулому часі (*стало, написав*), а в англійській мові дії треба аналізувати за часом, коли вони відбулися і вживати у відповідному стані (*Present Simple та Present Continuous*).

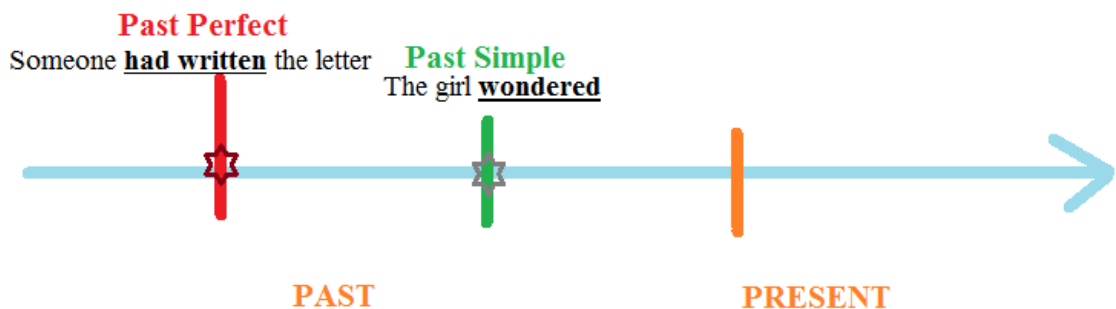

Рис. 2.2. Схематичне зображення речення
The girl wondered who had written the letter.

3. На етапі концептуалізації відбувається процес узагальнення учнями граматичного матеріалу. Цей етап вимагає від учнів обробляти мовний ввід двома способами: з одного боку, вони мають розуміти загальний зміст висловлювання, яке містить новий граматичний зразок; з іншого, вони мають побудувати гіпотезу про природу граматичного зразка і про його зв'язок з іншими граматичними явищами. Для цього учні використовують як образ граматичного явища в контексті (який було запропоновано на першому етапі), так і власні схематичні побудови, усі з яких призведуть до їх узагальнення про основне правило та включення цього нового правила до своїх особистих граматичних концептів.

З точки зору традиційної граматики, цей етап все ще знаходиться в області введення матеріалу, а в когнітивно-комунікативному підході процес знайомства з новими граматичними зразками має вигляд **«доказ-гіпотеза-правило»**, де докази надає вчитель, гіпотези висувають учні на основі наданих учителем схем, метафор та порівнянь, а правило – це результат взаємодії учнів і вчителя.

Перше питання, на яке має відповісти вчитель, це як структурувати «докази», або вхідні дані, що є однаково важливими для етапів усвідомлення та концептуалізації. Існує чотири загальні способи надбання нового знання:

- пояснення – навчання через розуміння;
- ілюстрація – пояснення на прикладах;
- дослідження – навчання шляхом рефлексії;
- використання – навчання шляхом вживання.

Традиційне навчання має тенденцію обирати варіант пояснення, в якому вчитель не тільки надає всі докази, але й рішення проблеми теж – це готове правило, представлене учневі. Цей спосіб не відповідає пізнавальним потребам учнів і є не досить ефективним через те, що

залучення учнів до обробки інформації є мінімальним, однак займає менше часу, ніж інші способи.

Комунікативний підхід підтримує використання (навчання на практиці); а когнітивний погляд підкреслює важливість ілюстрації та дослідження, наголошуючи на необхідності створення учням умов для діяльності відкриття.

На початок даного етапу передбачається, що учні вже вивели основну ідею, наприклад: *Past Perfect* вказує на дію, що відбулася перед іншою дією в минулому. І наступним завданням є вбудувати нову видо-часову форму в особистісний концепт *ENGLISH VERB* кожного учня. Цьому значною мірою сприятиме систематизація та схематизація матеріалу, отже треба допомогти учням побачити час *Past Perfect* в загальній видо-часовій системі англійського дієслова. З цією метою доцільно використовувати таблицю (Рис. 2.3.).

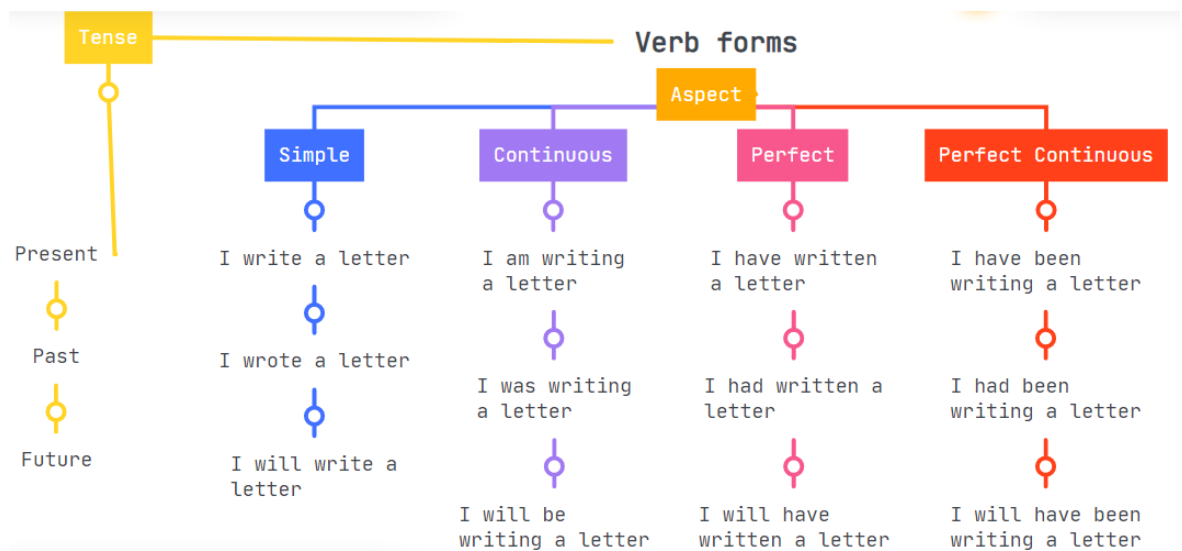

Рис. 2.3. Видо-часові форми англійського дієслова

Для когнітивно-комунікативного підходу характерним є зіставлення граматичних зразків англійської мови з рідною мовою, тому учням можна запропонувати знайти форму, яка відповідає англійському дієслову в видо-часовій формі *Past Perfect* і загострити їх увагу на тому факті, що українськими відповідниками для усіх форм є речення *Я*

вивчав англійську, а для *Past Perfect* – Я вивчив англійську, що передбачає завершеність дії (Рис. 2.4.).

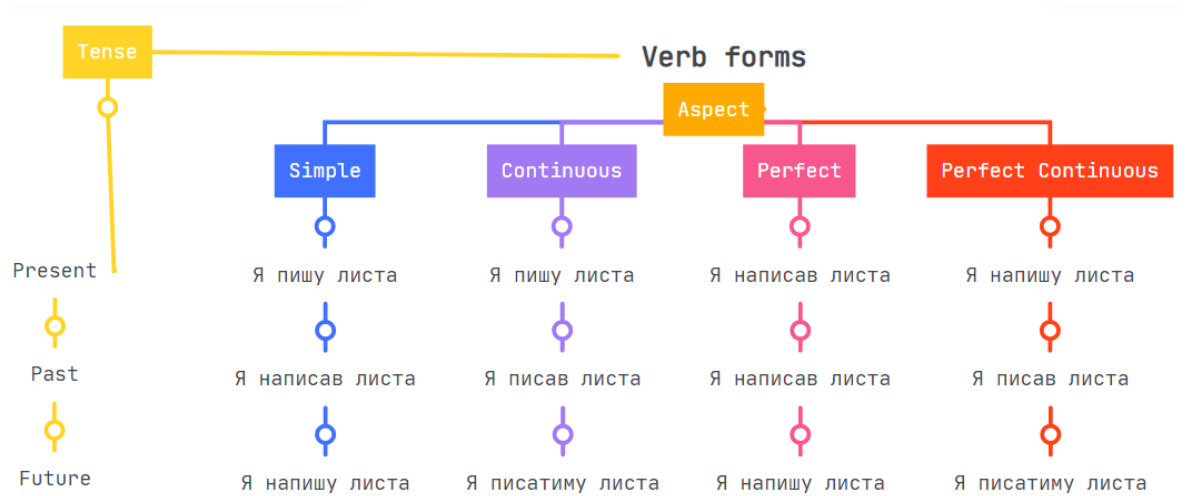

Рис. 2.3. Зіставлення видо-часових форм англійського дієслова з українською мовою

На даному етапі вчитель привертає увагу учнів не тільки на змістовий бік висловлювання з *Past Perfect*, а й на його побудову, яку можна представити у вигляді схеми.

4. На етапі процесуалізації учні набувають граматичних навичок використання нових граматичних зразків як в усному, так і в писемному мовленні. У традиційному розумінні це другий етап – практика. На цьому етапі учні виконують вправи, завдання та тести, які забезпечують закріплення формування нових концептів і готують учнів до використання граматичних моделей у мовленні.

Розпочати цей етап доцільно з рецептивних вправ, метою яких є розпізнання граматичного явища та його аналіз. Наведемо приклад такої вправи для вивчення видо-часової форми *Past Perfect*.

Вправа 1. *Analyse the following situations and choose the correct answer.*

1. *Yesterday Tom was delivered the table. He had already paid for it.*

Which of the actions came first:

a) *the delivery;*

b) the payment?

2. The waiter brought our dessert. We'd already had our pizza.

Which of the actions came first:

a) the dessert;

b) the pizza?

3. I'd seen the movie, hence I read the book.

Which of the actions came first:

a) movie watching;

b) book reading?

4. The episode of the series had ended, so I went shopping.

Did I go shopping:

a) after the episode ended;

b) before the episode ended?

5. I was invited to the concert, but I had planned a sea voyage.

Which of the actions came first:

a) the invitation;

b) the plans for the voyage?

Answers: 1 b; 2 b; 3 a; 4 a; 5 b.

Далі пропонуємо використання рецептивної вправи на вибір необхідної форми дієслова.

Вправа 2. Complete the following questions using the appropriate form of the verb in brackets. Choose the correct variant from the options given [47]:

1. Had you _____ (ever/use) Snapchat before joining Instagram?

a) ever used b) ever use c) used

2. How many followers _____ (you/already/have) on your social media accounts before becoming an influencer?

a) had you already had b) did you already have c) have you already had

3. *By the time you signed up for Twitter, how many tweets _____ (your/favourite celebrity/already/post)?*
 - a) *had your favourite celebrity already posted*
 - b) *did your favourite celebrity already post*
 - c) *have your favourite celebrity already posted*
4. *How long _____ (you/be) a member of this online community before you started participating actively?*
 - a) *had you been*
 - b) *have you been*
 - c) *did you be*
5. *Had you _____ (ever/encounter) cyber bullying on social media before?*
 - a) *ever encountered*
 - b) *ever encounter*
 - c) *encountered*
6. *How many photos _____ (you/already/upload) to your profile before reaching a thousand followers?*
 - a) *had you already uploaded*
 - b) *did you already upload*
 - c) *have you already uploaded*
7. *Which social media platform _____ (you/prefer) before Instagram became popular?*
 - a) *had you preferred*
 - b) *did you prefer*
 - c) *have you preferred*
8. *How many people _____ (you/already/connect) with on LinkedIn before landing your current job?*
 - a) *had you already connected*
 - b) *did you already connect*
 - c) *have you already connected*
9. *By the time you quit social media, how many hours _____ (you/already/spend) on these platforms daily?*
 - a) *had you already spent*
 - b) *did you already spend*
 - c) *have you already spent*
10. *Which social media trend _____ (you/notice) before it went viral?*
 - a) *had you noticed*
 - b) *did you notice*
 - c) *have you noticed*

Key:

1. a) ever used;	6. a) had you already uploaded;
2. b) did you already have;	7. b) did you prefer;
3. a) had your favourite
celebrity already posted;	8. a) had you already
connected;
4. a) had you been;	9. a) had you already spent;
5. a) ever encountered;	10. b) did you notice.

Наступною може бути рецептивно-репродуктивна вправа на підстановку необхідної форми дієслова в ході виконання якої за необхідності потрібно залучати аналіз (за прикладом попередньої вправи) або зображення дій на часовій прямій.

Вправа 3. *Open the brackets, using the words in Past Perfect or Past Simple [47].*

1. *The news outlet _____(report) on the political scandal before anyone else did.*
2. *The author _____(publish) a best-selling novel last year, which received critical acclaim.*
3. *The journalist _____(write) an investigative piece about corruption in the government.*
4. *The radio station _____(broadcast) a live concert of the famous singer yesterday evening.*
5. *I have _____(subscribe) to several online magazines that cover topics related to my interests.*
6. *During the seminar, we _____(discuss) various ways to improve our public speaking skills.*
7. *She _____(express) her disappointment with the company's decision to lay off employees.*
8. *The expert _____(comment) on the current economic situation and provided some valuable insights.*

9. After the writer _____(edit) his manuscript for the fifth time, he finally submitted it to the publisher.

10. My friend _____(share) an interesting article on social media, which sparked a lively discussion among our group.

Answers:

1. had reported; 2. had published; 3. had written; 4. had broadcasted; 5. subscribed; 6. discussed; 7. expressed; 8. commented; 9. had edited; 10. had shared.

5. На етапі мовлення учні намагаються використовувати граматичний матеріал, який щойно відпрацювали низкою вправ, у власному мовленні. Якщо учні демонструють здатність будувати власні речення, то попередні етапи були успішними. Якщо на цьому етапі учні не можуть ефективно працювати, то вчитель за необхідності може повернутися до попередніх стадій [41, с. 45].

Учні ліцею в 10-11 класі вже володіють усіма видо-часовими формами англійського дієслова і необхідно добирати творчі завдання, які стимулюють учнів до вживання цих форм у мовленні, паралельно стимулюючи їхні когнітивні процеси та нестандартне мислення. Одним із варіантів мовленнєвої активності на уроці англійської є використання сюжетних кубиків (*Rory's Story Cubes*). Якщо урок відбувається в класі, використовується набір з дев'яти кубиків, кожна зі сторін яких містить різні зображення. Учні кидають кубики і складають власні історії на основі цих зображень, причому вчитель заздалегідь надає установку щодо використання минулих часів дієслова в історіях. Завдання розвиває творчі здібності та логічне мислення учнів поряд із розвитком граматичних навичок, що є важливим для когнітивно-комунікативного підходу.

Приклад добору лексики до сюжетних кубиків показано на Рис. 2.4. Ступінь самостійності учнів при виконанні даного завдання може варіюватися: вчитель може заздалегідь дібрати набір слів до

кожної картинки та головного героя, а може надати учням цілковиту свободу у виборі героя, ключових іменників і дієслів.

Рис. 2.4. Приклад добору лексичних одиниць до сюжетних кубиків

У разі навчання в режимі онлайн використовується сайт з онлайн-версією даної гри: <https://davebirss.com/storydice/index.html> (інтерфейс представлено на Рис. 2.5.). Програма дозволяє обрати варіанти гри з дев'ятьма або п'ятьма кубиками в залежності від навчальних потреб.

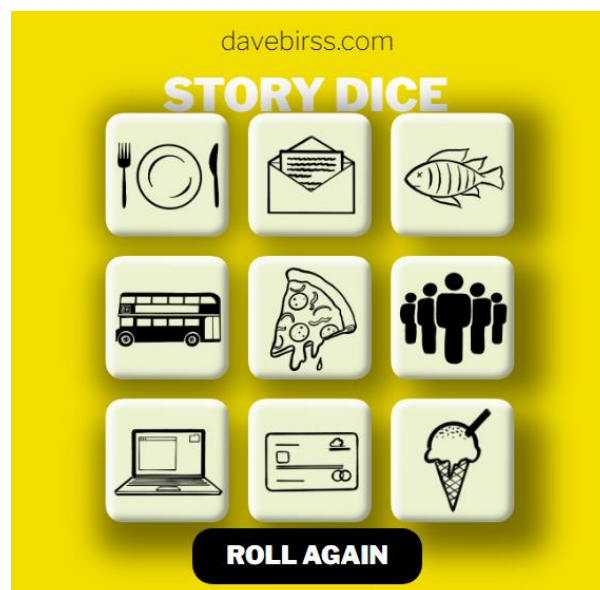

Рис. 2.5. Інтерфейс онлайн-версії гри *Rory's Story Cubes*

Відпрацьовуючи навички використання форми Past Perfect можна залучити учнів до створення власних історій з використанням минулих часів дієслова. Наведемо приклад історії, яку можуть створити учні, використовуючи кубики на малюнку (Рис. 2.4.):

As a journalist, I travelled to Egypt and saw a beautiful rainbow and other wonderful things. I visited a museum where mummies had been preserved for thousands of years. I wondered what they had experienced in their lives. Once in the woods I saw an ancient castle that had been abandoned for centuries. I wrote a letter to the family about amazing things I had seen. My trip to Egypt will always hold a special place in my heart.

В оповіді використано ключові слова, дібрані спираючись на картинки, зображені на кубиках, які склали основу сюжету (*travelled to Egypt, saw a rainbow, mummies, woods, ancient castle, wrote a letter*). Учні можуть використовувати будь-які асоціації, як традиційні, так і несподівані (наприклад, зображення ока нашттовхує на думку про єгипетські символи і викликає асоціацію з іменником *mummies*). Видо-часові форми дієслова, використані в оповіді – *Past Simple, Past Perfect* та *Future Simple*. Таким чином учні навчаються використовувати нові часи дієслова, вписуючи їх в різні контексти та органічно комбінуючи з іншими видо-часовими формами дієслова.

Представлено один із можливих варіантів організації етапу мовлення, спрямованого на закріплення граматичного матеріалу, який поряд із основною задачею (формування навичок використання дієслівної форми *Past Perfect*) стимулює творчі здібності та логічне мислення учнів.

Отже, плануючи уроки в рамках когнітивно-комунікативного підходу, беремо до уваги два критерії: комунікативний (наскільки завдання імітують умови реального спілкування) та когнітивний (якою мірою дібрані завдання активізують в учнів когнітивні процеси і таким чином сприяють досягненню загальних цілей вивчення граматики).

Комунікативний критерій превалює у питанні добору та використання граматичних вправ, а когнітивний – регулює процес структурування уроку. Згідно з когнітивно-комунікативним підходом етапи навчання граматики є такими: введення граматичного матеріалу (*input*); усвідомлення (*awareness*); концептуалізація (*conceptualisation*); процесуалізація (*proceduralisation*); мовлення (*performance*). Процес знайомства з новими граматичними зразками має вигляд «доказ-гіпотеза-правило», де докази надає вчитель, гіпотези висувають учні на основі наданих учителем схем, метафор та порівнянь, а правило – це результат взаємодії учнів і вчителя.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити низку висновків.

Когнітивно-комунікативний підхід виник і розвивається шляхом поєднання психології, лінгвістики та методики навчання. Комунікативна складова підходу передбачає навчання іноземної мови як засобу спілкування та формування комунікативних умінь і навичок учнів для спілкування в різних соціальних сферах. Когнітивна складова враховує способи опанування мовних одиниць як основи пізнання і формування концептуальної та мовної картини світу в уяві учня. Когнітивно-комунікативний підхід у методиці навчання іноземної мови висуває на перший план учня як суб'єкта діяльності та підпорядковує зміст навчальної діяльності ментальним потребам учня.

Когнітивні навички є пізнавальним процесом, в ході якого здійснюється перцепція та усвідомлення інформації, подальше її засвоєння та перетворення у знання, які потім використовуються у житті.

Граматична компетентність є складовою частиною мовної компетентності, яка, в свою чергу, виступає одним із ключових компонентів комунікативної компетентності, досягнення якої є основною метою мовної освіти. Слідом за С. Ніколаєвою визначаємо граматичну компетентність як спроможність людини граматично коректно оформлювати усні та писемні висловлювання, а також розуміти граматичне оформлене мовлення інших людей. В основі граматичної компетентності лежать граматичні навички, знання і граматична усвідомленість. Рецептивні граматичні навички забезпечують успішність аудіювання та читання, а репродуктивні – говоріння та письма. Граматичний матеріал упорядковується в рамках активного та пасивного граматичного мінімуму. Граматичний інвентар, затверджений програмою, включає такі аспекти, пов'язані з системою

англійського дієслова: усі видо-часові форми дієслова в активному та пасивному стані та їх зіставлення, дієслова в умовному способі, узгодження часів та непряма мова, модальні дієслова. Навчальна інформація з граматики подається учням у вигляді правил, мовленнєвих зразків, моделей, схем таблиць або когнітивних метафор (вербальних і візуальних).

Учням-старшокласникам важливо допомогти з узагальненням матеріалу, пов'язаного із системою англійського дієслова та показати основні моделі та загальні принципи побудови граматичної системи. З психологічної точки зору ефективності процесу навчання сприятиме створення позитивної атмосфери, подолання побоювання помилок, індивідуальна освітня траєкторія опанування матеріалу для кожного учня. Основні труднощі учнів в опануванні граматичного матеріалу пов'язані з системою англійського дієслова, зокрема його видо-часовими формами. Серед основних типових граматичних помилок учнів є порушення правил використання видо-часових форм дієслова та помилки в їх утворенні; неправильний порядок слів у реченні; невірне вживання інфінітиву та герундію; порушення правил вживання словоформ неправильних дієслів.

Плануючи уроки в рамках когнітивно-комунікативного підходу, беремо до уваги два критерії: комунікативний (наскільки завдання, що сприяють розвитку граматичних навичок, імітують умови реального спілкування) та когнітивний (якою мірою дібрані завдання активізують в учнів когнітивні процеси і таким чином сприяють досягненню загальних цілей вивчення граматики). Комунікативний критерій превалює у питанні добору та використання граматичних вправ, а когнітивний – регулює процес структурування уроку.

Згідно з когнітивно-комунікативним підходом етапи навчання граматики на уроці є такими: введення граматичного матеріалу (*input*);

усвідомлення (*awareness*); концептуалізація (*conceptualisation*); процесуалізація (*proceduralisation*); мовлення (*performance*).

На вступному етапі вчитель вводить граматичні зразки в контексті, демонструючи студентам їх використання в мовленні. На етапі усвідомлення новий граматичний матеріал входить у свідомість учнів, які вивільняють певну розумову енергію для обробки інформації. Учитель обов'язково залучає ілюстрації, когнітивні метафори та зіставлення нового граматичного зразку з рідною мовою, щоб активізувати когнітивну діяльність учнів. Учням надаються не готові правила, а можливість вивести правила самостійно, виходячи з матеріалу, який надав учитель. На етапі концептуалізації відбувається процес узагальнення учнями граматичного матеріалу. в когнітивно-комунікативному підході процес знайомства з новими граматичними зразками має вигляд «доказ-гіпотеза-правило», де докази надає вчитель, гіпотези висувають учні на основі наданих учителем схем, метафор та порівнянь, а правило – це результат взаємодії учнів і вчителя.

Етап процесуалізації будується за принципами комунікативного навчання і може включати виконання рецептивних вправ на розпізнання граматичного явища та його аналіз; рецептивних вправ на вибір необхідної форми дієслова; рецептивно-репродуктивних вправ на підстановку необхідної форми дієслова з або зображенням дій на часовій прямій. Одним із варіантів активності на етапі мовлення є складання учнями історій із використанням сюжетних кубиків (*Rory's Story Cubes*).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей навчання лексики в рамках когнітивно-комунікативного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар С. І. Когнітивний стиль як індивідуальна стратегія переробки інформації особистістю. *Вісник Харківського Університету. Серія «Психологія»*. 2000. № 498. с.13–17.
2. Ветохов О. В. Важлива складова комунікативної спрямованості (Психологія граматичної підготовки учнів з іноземної мови). *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2004. №4. С.76–84.
3. Вовк О. І. Комунікативно-когнітивна компетентність студентів-філологів: нова освітня парадигма. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А. 2013. 500 с.
4. Вовк О. І. Формування англомовної граматичної компетентності у майбутніх учителів в умовах інтенсивного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2008. 276 с.
5. Воловенко І. Метафора в педагогічному дискурсі як показник високопрофесійності педагога. *Професійний розвиток педагога в світлі євро-інтеграційних процесів: колективна монографія*. С.231–247. URL : <http://surl.li/hqxttd> (дата звернення 08.09.2023)
6. Гапонова С. В. Типологія помилок у мовленні майбутніх учителів на уроках англійської мови. *Іноземні мови*. 2009. № 4. С.44–46.
7. Горпініч Т. І. Основні етапи становлення поняття «когнітивний стиль». *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2012. Вип. 27. Том IX (42). С. 138-148.
8. Державний стандарт загальної середньої освіти URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення 21.06.2023).

9. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

10. Зуброва О. А. Комунікативна культура особистості: сутність та структурні компоненти. *Педагогічні науки*. Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. Вип. 41. С. 279–283.

11. Зуброва О. А., Іванова А. С. Цифровий сторітеллінг як інструмент формування компетентості в іншомовному говорінні. *Problems of practice, science and ways to solve them. Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference*. Milan, Italy 2021. С. 110–112. URL : <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2021/10/Problems-of-practice-science-and-ways-to-solve-them.pdf> (дата звернення 08.09.2023).

12. Комар О. С. Когнітивно-комунікативний підхід до навчання англійської мови студентів немовних спеціальностей. *Sciences of Europe*. 2021. № 71. С. 38–41. URL : <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/14125> (дата звернення 21.04.2023).

13. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. – Київ : Плеяди, 2006. – 217 с.

14. Ларіна О. Формування граматичної компетентності учнів ліцеїв у рамках когнітивно-комунікативного підходу. *Магістерські студії. Альманах*. Вип. 23. 2023. Херсон. ХДУ, 2023. С. 43-45.

15. Лозова О. М. Психологічні аспекти засвоєння іноземної мови: Навчально-методичний посібник. К.: КНЛУ, 2010. 143 с. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5468/1/O_Lozova_PAZIM.pdf

16. Мар'яна О., Панчишин С., Добровольська С. Труднощі у вивченні англійської мови україномовними студентами. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2020. Т. 1. №. 24. С. 92-99.

17. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б. та ін. ; за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.

18. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. К. : ВЦ «Академія», 2010. 328 с.

19. Мірошник І. В. Поняття іншомовної граматичної компетентності та особливості її реалізації в початковій школі. *Young Scientist*. № 2.1 (54.1). February, 2018. С. 99–103.

20. Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов (10-11 класи). URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/inozemni-movi-10-11-19.09.2017.pdf> (дата звернення 21.06.2023).

21. Ніколаєва С. Ю. Основи сучасної методики викладання іноземних мов (схеми і таблиці): Навчальний посібник. Київ : Ленвіт, 2008. 285 с.

22. Ніфака Т., Бовда О. Когнітивний напрям у методиці викладання іноземних мов. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. 2016. Вип. 6. С. 314–318.

23. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 21.06.2023).

24. Пентилюк М. І. Теоретичні орієнтири сучасної української лінгводидактики. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 22 (209). Ч. II. С. 12–21.

25. Пентилюк М., Нікітіна А., Горошкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. №8. С. 5–9.

26. Практична граматики англійської мови з вправами: Базовий курс : навчальний посібник / Л. М. Черноватий, В. І. Карабан, І. П. Ліпка та ін. ; за ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана. Вінниця : Нова книга, 2007. 248 с.

27. Прохорова О. В. Когнітивно-комунікативний підхід до навчання англомовної лексики студентів психологічних спеціальностей. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / редкол. : А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2022. Вип. 81. С. 242–246. URL : <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2022/81/45.pdf> (дата звернення 21.06.2023).

28. П'янова І. Ю., Шотова-Ніколенко Г. В. Активний і пасивний мінімуми в англійській мові: чинники відбору, прийоми роботи та етапи розвитку навичок. *Матеріали XXII Міжнародної науково-методичної конференції «Управління якістю підготовки фахівців» 20-21 квітня 2017р.* Одеса, 2017. URL : http://eprints.library.odku.edu.ua/id/eprint/1179/1/%D0%A8%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0'17_%D0%9E%D0%94%D0%90%D0%91%D0%90.pdf (дата звернення 21.06.2023).

29. Сverdлова І. О. Дидактичні основи управління когнітивними навичками учнів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету:зб. наук. праць* / ред. кол. : І. П.Аносов (голов. ред.) та ін. Мелітополь: Вид-во «Мелітополь», 2015. С. 83–89. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/74046.pdf> (дата звернення 21.06.2023).

30. Склярєнко Н. К. Методика формування іншомовної граматичної компетентності в учнів загальноосвітніх навчальних

закладів. *Іноземні мови*. 2011. № 1. С. 15–25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/im_2011_1_3 (дата звернення 05.05.2023).

31. Склярєнко Н.К. Систематизація і повторення іншомовного граматичного матеріалу в основній і старшій школі. *Іноземні мови*. 2009. №4. С.17–20.

32. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL : <http://sum.in.ua/> (дата звернення 21.06.2023).

33. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А. Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Київ : Плеяди, 2006. 217 с.

34. Токмань В. В. Комунікативно орієнтоване викладання граматики у навчанні іноземних мов. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Концептуальні шляхи розвитку : педагогічні науки»* : зб. наукових праць. Херсон : Видавництво «Молодий Вчений». 2018. С. 112–115. URL : <http://surl.li/gnnmb> (дата звернення 21.06.2023).

35. Тригуб І. П. Формування граматичної компетентності у студентів ВНЗ у процесі вивчення англійської мови. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2014. №10. С.74–77

36. Федорова З. І. До питання формування граматичної компетентності в середніх загальноосвітніх школах. *Матеріали ХІХ всеукраїнської практично-пізнавальної інтернет-конференції. Наукове мислення*. 2023. URL : <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/48-visimnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/413-do-pitannya-formuvannya-gramatichnoji-kompetentsiji-v-serednikh-zagalnoosvitnikh-shkolakh> (дата звернення 21.06.2023).

37. Cognitive science approaches in the classroom: a review of the evidence. England : University of Birmingham. 2021. July. URL :

[https://educationendowmentfoundation.org.uk/public/files/Publications/Cognitive_science_approaches_in_the_classroom_-_](https://educationendowmentfoundation.org.uk/public/files/Publications/Cognitive_science_approaches_in_the_classroom_-_A_review_of_the_evidence.pdf)

[A_review_of_the_evidence.pdf](https://educationendowmentfoundation.org.uk/public/files/Publications/Cognitive_science_approaches_in_the_classroom_-_A_review_of_the_evidence.pdf) (дата звернення 21.06.2023).

38. Crystal D. *The Fight for English. How Language Pundits Ate, Shot, and Left.* Oxford : Oxford University Press, 2006. 239 p.

39. Dooley J., Evans V. *Grammarway 3.* Express Publishing, 2007. 216 p.

40. Ellis R., Loewen Sh., Elder C., Reinders H., Erlam R. and Philp J. *Implicit and Explicit Knowledge in Second Language Learning, Testing and Teaching.* Bristol : Multilingual Matters, 2009. 360 p.

41. Fedicheva N. V. *Teaching English as a foreign language : educational guidance for students, would-be teachers of English.* Luhansk : SE “Taras Shevchenko LNU” publisher, 2011. 240 p.

42. Murphy R. *English Grammar in Use : a Self-study Reference and Practice Book for Intermediate Students: With Answers.* Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 328 p.

43. Newby D. The role of theory in pedagogical grammar: A Cognitive + Communicative approach. *Eurasian Journal of Applied Linguistics.* 2015. 1(2). P. 13–34. URL : 10.32601/ejal.460614 (дата звернення 21.06.2023).

44. Raputo A.G. Application of conceptual diagrams, concept maps, mind maps and visual metaphors for visualization of pedagogical objects. URL : <http://econf.rae.ru/pdf/2010/09/6da37dd313.pdf> (дата звернення 21.06.2023).

45. *The Practice of Communicative Teaching* / ed. by C. J. Brumfit. British Council. 2015. 145 p. URL :

https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/F044%20ELT-44%20The%20Practice%20of%20Communicative%20Teaching_v3.pdf

(дата звернення 21.06.2023).

46. Thomson A. J., Martinet A. V. A Practical English Grammar. 4th edition. Oxford University Press, 1986.332 p.

47. Twee : A. I. Powered Tools for English Teachers. URL : <https://app.twee.com>.

48. Xiaoyan W. Cognitive and Affective Learning in English as a Foreign Language/English as a Second Language Instructional-Learning Contexts: Does Teacher Immediacy Matter? *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. URL : <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.759784> (дата звернення 21.06.2023).